

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Oskar Sundin

Straffrättsvillfarelse

- Om gränsdragning och ursäktlighet
vid straffrättsvillfarelse

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

Termin: VT 2016

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
SUMMARY	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 ALLMÄNT	4
1.2 SYFTE	5
1.3 FRÅGESTÄLLNINGAR	5
1.4 AVGRÄNSNINGAR	5
1.5 METOD	6
1.6 FORSKNINGSLÄGE	6
1.7 MATERIAL	6
1.8 DISPOSITION	7
2 BAKGRUND	8
2.1 GRUNDLÄGGANDE PRINCIPER	8
2.2 BROTTSBEGREPPET	9
2.3 NÄRMARE OM UPPSÅT OCH UPPSÅTSTÄCKNING	10
3 RELEVANT VILLFARELSE	12
3.1 RELEVANT OCH IRRELEVANT VILLFARELSE	12
3.2 DEN SUBTILA SKILJELINJEN	14
4 STRAFFRÄTTSVILLFARELSE	17
4.1 GÄLLANDE RÄTT	17
4.2 URSÄKTLIGHETEN	19
5 RÄTTSFALL	21
5.1 NJA 2012 S. 564	21
5.2 HOVR FÖR VÄSTRA SVERIGE B 3518-13 (LÅSBYTE-FALLET)	22
5.3 RH 2002:36 (JOURNAL-FALLET)	23
6 ANALYS	25
6.1 GRÄNSDRAGNINGEN	25
6.2 URSÄKTLIGHETEN	27
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	33

Sammanfattning

Uppsatsens övergripande syfte är att på basis av tre rättsfall, undersöka och kritiskt granska hur frågor om straffrättsvillfarelse hanteras inom svensk rätt. Uppsatsen utgår från två frågeställningar: När bedöms en villfarelse som relevant för uppsåtstäckningen och när bedöms den vara en straffrättsvillfarelse? Vad måste föreligga för att en straffrättsvillfarelse ska kunna bedömas som uppenbart ursäktlig?

Både frågan om gränsdragning och frågan om ursäktlighet bottenar i en intressekonflikt mellan konformitetsprincipen och effektiviteten inom rättstillämpning.

Gränsdragningen mellan relevant villfarelse och straffrättsvillfarelse avgörs genom en tillämpning av täckningsprincipen. Det är en fråga om att utifrån ett straffbuds rekvisit, avgöra vad gärningspersonens uppsåt ska ha täckt. Gränsdragningen blir komplicerad när brottsrekvisiten utgörs av speciellt-juridiska begrepp, t.ex. ”äganderätt”. I de fallen avgörs gränsdragningen från brottstyp till brottstyp och skiljelinjen mellan relevant villfarelse och straffrättsvillfarelse är ofta subtil. Denna flexibla lösning öppnar upp för en inkonsekvent rättspraxis, vilket ett av de granskade rättsfallen visar. Gränsdragningen kan ibland framstå som godtycklig.

För ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse krävs enligt lagtexten att villfarelsen är uppenbart ursäktlig. I förarbeten har det inte närmare förklarats hur ursäktligheten ska bedömas. Fokus har istället legat på fyra typfall då ansvarsfrihet borde meddelas. HD har i ett av rättsfallen tolkat lagtexten som att ansvarsfrihet p.g.a. straffrättsvillfarelse i första hand ska inträda vid de fyra typfallen och i andra hand i mycket särpräglade fall.

Därav verkar mycket höga krav på ursäktlighet ställas för att ansvarsfrihet ska kunna meddelas. HD:s tolkning framstår som bristfällig dels utifrån lagstiftarens intentioner och dels utifrån konformitetsprincipen. I jämförelse med ett av de granskade hovrättsfallen, framstår ursäktlighetsbedömningen i praxis som inkonsekvent och otydlig vid straffrättsvillfarelse.

Summary

The main purpose of the paper is to examine and critically view how questions concerning an offender's error or ignorance of criminal law (*straffrättsvillfarelse*) are being managed in Swedish law, on the basis of three court cases. The paper attempts to answer two questions: When is an offender's error or ignorance considered relevant for the test of intent and when is it considered a *straffrättsvillfarelse*? What is required for a *straffrättsvillfarelse* to be considered clearly excusable, and therefore leading to a verdict of acquittal?

The question of demarcation is answered through investigating the criminal provision's necessary conditions and what the offender's intent must cover. This is complicated when the provision's necessary conditions are of a legal nature, e.g. right of possession. In those cases, the question of demarcation is solved from case to case. The dividing line between relevant error/ignorance and *straffrättsvillfarelse* is very subtle in those cases. This flexible solution opens up for an inconsistent case law, as one of the examined cases shows, and the demarcation might seem coincidental.

For a *straffrättsvillfarelse* to acquit the offender, it must be clearly excusable according to the provision. What clearly excusable means, is a bit unclear in the legislative history. The focus in legislative history has been four typical cases of clearly excusable *straffrättsvillfarelse*. The Supreme Court of Sweden has in one of the examined cases, interpreted that, apart from the typical cases, *straffrättsvillfarelse* can only be clearly excusable in very odd cases.

Through the Supreme Court's interpretation, it seems that extremely high demands are put on the offender for his *straffrättsvillfarelse* to be clearly excusable. Based on the legislator's intention and general principles of criminal law, the interpretation of the Supreme Court seems inadequate. In comparison with the interpretation made in another of the examined cases, the assessment of *straffrättsvillfarelse* in case law seems inconsistent and unclear.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
HD	Högsta Domstolen
HovR	Hovrätten
JP	Juridisk Publikation
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Allmänt

Inom straffrätten råder en stark huvudregel om att okunnighet eller missförstånd om lagen inte är en ursäkt. Huvudregeln har dock inte kunnat upprätthållas undantagslöst.¹ I vissa fall beror det på att ett straffbuds rekvisit är utformade på ett sätt som förutsätter att gärningspersonen har gjort en rättslig bedömning av sitt handlande. Så är fallet vid tvegifte, BrB 8 kap. 1 §, där ”äktenskap” är ett brottsrekvisit av rättslig karaktär. Anta att en person skiljer sig i utlandet och gifter om sig i Sverige. Anta vidare att den svenska regleringen för utländska äktenskapsskillnader innebär att personens äktenskapsskillnad inte erkänns i Sverige. Då betraktas personen fortfarande som gift i Sverige, vilket hen inte vet om. Har personen då begått ett brott genom att gifta sig igen? Enligt svensk rätt är inget brott begånget eftersom personen saknat uppsåt om att ”äktenskap” förelåg. En sådan villfarelse benämns som relevant och innebär att uppsåt är uteslutet.²

I vissa fall är villfarelsen irrelevant för uppsåtstäckningen. Om en person varit i villfarelse om att ett ämne som hen innehaft utgjort ”narkotika” i rättslig mening, är den villfarelsen i regel irrelevant för uppsåtstäckningen. För uppsåtstäckning räcker det med att personen har haft klart för sig vilket ämne hen innehaft. Personens villfarelse anses då vara en straffrättsvillfarelse.³ Ansvarsfrihet p.g.a. straffrättsvillfarelse meddelas mycket sällan men det är möjligt att ursäkta gärningspersonen på den grunden.

Tillämpningen av straffrättsvillfarelse brottas således med två huvudsakliga problem. Det ena problemet rör huruvida en villfarelse ska beaktas vid uppsåtstäckningen eller om den ska beaktas som en straffrättsvillfarelse. Det andra problemet rör vad som krävs för att en gärningsperson ska kunna ursäktas p.g.a. en straffrättsvillfarelse.

---

¹ Se Strömberg 1992, s. 7 f.

² Se Thornstedt 1976, s. 555 f.

³ Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 355.

1.2 Syfte

Uppsatsens övergripande syfte är att på basis av tre rättsfall, klarlägga och kritiskt granska hur frågor om straffrättsvillfarelser hanteras inom straffrätten. Detta syfte kan brytas ner i två delsyften.

Det ena delsyftet är att undersöka hur gränsdragningen sker mellan för uppsåtstäckningen relevant villfarelse och straffrättsvillfarelse.

Det andra delsyftet är att undersöka när en straffrättsvillfarelse medför att ansvarsfrihet kan meddelas enligt BrB 24 kap. 9 §.

Gemensamt för båda delsyftena är att belysa komplexiteten i villfarelsefrågor, att klarlägga intressen som står mot varandra och att visa hur avvägningen mellan dessa intressen görs i praxis.

1.3 Frågeställningar

För att uppfylla uppsatsens övergripande syfte kommer följande två frågeställningar att behandlas:

- När bedöms en villfarelse som relevant för uppsåtstäckningen och när bedöms den vara en straffrättsvillfarelse?
- Vad måste föreligga för att en straffrättsvillfarelse ska kunna bedömas som uppenbart ursäktlig?

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen kommer endast att behandla ansvarsfrihet som följd av straffrättsvillfarelse. Andra följder, såsom påföljdseftergift, kommer inte att behandlas.

I uppsatsen utelämnas frågor om putativa situationer, såsom putativt nödvärn. Vidare kommer endast straffrättsliga frågor vid villfarelse att behandlas. Bevisfrågor och andra straffprocessuella frågor kommer inte att beröras.

I fokus för uppsatsen står uppsåtliga brott och därför kommer inte vårdslöshetsbrott att behandlas. Dock kommer frågor om oaktsamhet att aktualiseras inom bedömningen för ursäktlig straffrättsvillfarelse.

1.5 Metod

Som framgått ovan, är det övergripande syftet med uppsatsen att utifrån tre rättsfall granska hur villfarelsefrågor behandlas inom straffrätten. För att genomföra det, kommer uppsatsen först att i en allmän del undersöka gällande rätt på området och vilka intressen samt principer som styr tillämpningen.

Därefter kommer uppsatsen att i en mer djupgående del att redogöra för de tre rättsfallen och belysa hur domstolarna resonerade i villfarelsefrågorna. I en avslutande analysdel kommer domskälen i de tre rättsfallen att kritiskt granskas med bakgrund i vad undersökningen visat i sin mer allmänna del. I analysen kommer ett rättskritiskt perspektiv att anläggas. Det innebär att jag kommer belysa motsägelser och brister i gällande rätt och ifrågasätta domstolarnas argumentation.

Metoden är således rättsdogmatisk, d.v.s. syftande till att genom rättskälleläran klarlägga vad som är gällande rätt och kompletteras med ett rättskritiskt perspektiv.

1.6 Forskningsläge

Inom uppsatsens ämnesområde har under de senaste åren ett fåtal skrifter publicerats.⁴ Dessa har dock inte syftat till någon större undersökning av ämnet. Den mer genomgripande forskningen som gjorts på området är idag gammal men den är i viss mån fortfarande aktuell.⁵

I skrivande stund förväntas en akademisk avhandling om straffrättsvillfarelse, av Dennis Martinsson, att publiceras i september 2016.

1.7 Material

Eftersom metoden är rättsdogmatisk kommer material som är relevant enligt rättskälleläran att användas. Materialet utgörs således av relevant lagtext, rättspraxis, lagförarbeten och juridisk doktrin. Det ska här anmärkas att uppsatsen rör sig på ett område där frågorna många gånger kan sägas vara

---

⁴ Se Borgeke 2009; Asp 2012.

⁵ Se bl.a. Thornstedt 1956; Thornstedt 1976.

fler än svaren. Lagtexten ger långt ifrån svar på alla frågor och även den vägledning som ges i förarbeten är begränsad. Det har därför varit nödvändigt att genom en källkritisk granskning, undersöka gällande rätt inom villfarelsefrågor, som den uttrycks i doktrin och i rättspraxis.

De tre rättsfall som ligger till grund för uppsatsen övergripande syfte, utgörs av två hovrättsdomar och ett rättsfall från HD. Hovrättsdomarna kan inte användas som ett auktoritativt uttryck för gällande rätt. Däremot kan de användas för att belysa hur problematiken i villfarelsefrågor behandlas i rättspraxis. Anledningen till att jag valt att använda mig av hovrättsdomarna är framförallt bristen på avgöranden från HD gällande straffrättsvillfarelse.

1.8 Disposition

I kapitel 2 kommer centrala straffrättsliga principer och brottsbegreppet att beskrivas. Det kapitlet bildar utgångspunkten för den fortsatta framställningen.

I kapitel 3 beskrivs hur gränsdragningen mellan relevant och irrelevant villfarelse sker och vilka straffrättsliga överväganden som gränsdragningen är förknippad med. Kapitel 4 beskriver hur bedömningen om ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse sker och vilka straffrättsliga överväganden den bedömningen består av.

I kapitel 5 kommer de tre rättsfallen att undersökas. I det avslutande kapitlet analyseras rättsfallen och svaren på frågeställningarna presenteras och diskuteras.

2 Bakgrund

2.1 Grundläggande principer

En grundläggande princip inom straffrätten är *skuldprincipen*. Den innebär bl.a. att endast den som är belagd med skuld ska åläggas ett straffansvar. I svensk rätt innebär det att en person måste ha begått en gärning genom antingen uppsåt eller oaktsamhet. Om ingen av de skuldformerna föreligger, föreligger inget brott.⁶

Legalitetsprincipen innebär att straffansvar endast kan åläggas med stöd i lag. Denna princip kan delas in i fyra krav; föreskriftskravet, retroaktivitetsförbudet, analogiförbudet och obestämdhetsförbudet. Av dessa krav är det framförallt obestämdhetsförbudet som är problematiskt. Språket i lagtexten är nästan alltid generellt och i varierande mån obestämt, vilket också är tillåtet. Det svåra är att utifrån legalitetsprincipen avgöra var gränsen går för en lagtexts obestämdhet.⁷ Det är ett problem vi får anledning att återkomma till.

Både skuldprincipen och legalitetsprincipen kan till viss del härledas ur *konformitetsprincipen*.⁸ Denna princip budskap är att endast den som haft förmåga och tillfälle att rätta sig efter lagen ska åläggas straffansvar. En person som varit i villfarelse om vad hen gör (d.v.s. om gärningen) har inte haft tillfälle att rätta sig efter lagen. En person som varit i villfarelse om att hens handlande är straffbelagt (d.v.s. om kriminaliseringen) har också saknat tillfälle att rätta sig efter lagen. Utifrån konformitetsprincipen är det i dessa situationer orättfärdigt att ålägga gärningspersonen straffansvar.⁹

Skälen till och teorin bakom en kriminalisering är flera.¹⁰ Gemensamt för teorierna kan sägas vara att lagstiftaren vill begränsa ett beteendes förekomst. Det är därför önskvärt att kriminaliseringen är effektiv. Inom straffrätten finner man därför lösningar som har motiverats av

---

⁶ Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 48 f.

⁷ Se a.a., s. 45 ff.

⁸ Se a.a., s. 48.

⁹ Se a.a., s. 271 ff.

¹⁰ Jfr. Leijonhufvud & Wennberg 2005, s. 15 ff.

effektivitetsskäl, d.v.s. att straffbudet ska få effekt och att straffansvar ska kunna utkrävas. Av effektivitetsskäl uppställs en mycket stark huvudregel om att en gärningsperson inte behöver ha känt till att hens gärning var kriminaliserad. En motsatt ordning hade inneburit att många straffbud, framförallt inom specialstraffrätten, hade varit ineffektiva.¹¹

2.2 Brottsbegreppet

Uppsatsen kommer utgå från brottsbegreppet, som det beskrivs av Asp, Ulväng och Jareborg. Brottsbegreppet är en modell för att förklara vilka rekvisit som måste uppfyllas för att ett brott ska föreligga. Rekvisiten delas upp i en A-nivå och en B-nivå.¹²

A-nivån består av rekvisit för otillåten gärning och kan i sin tur delas in i två undernivåer, A1 och A2.

A1-nivåns rekvisit kräver att det aktuella straffbudets brottsrekvisit är uppfyllda. I huvudsak handlar det om huruvida det faktiska händelseförloppet skett på ett sätt som beskrivs i ett straffbud.¹³

A2-nivåns negativa rekvisit kräver att det inte funnits någon rättfärdigande omständighet, såsom nödvärn, i det faktiska händelseförloppet.¹⁴

Brottsbegreppets B-nivå består av rekvisit för personligt ansvar. Man kan säga att det är gärningen som undersöks på A-nivå och gärningspersonen som undersöks på B-nivån. Även B-nivåns rekvisit kan delas in i två undernivåer, B1 och B2. Det är på B-nivån som villfarelsefrågor aktualiseras och det är den sidan av brottsbegreppet som uppsatsens kommer behandla.

På B1-nivå prövas det allmänna skuldkravet, d.v.s. huruvida gärningspersonen har begått en gärning med uppsåt eller oaktsamhet. Huvudregeln är att det krävs att gärningspersonen har begått en gärning med uppsåt, enligt BrB 1 kap. 2 §. När det är särskilt stadgat kan ett brott även begås av oaktsamhet.

---

¹¹ Jfr. Heidenborg 2013; Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 273 f.

¹² Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 58 f.

¹³ Se a.a., s. 60.

¹⁴ Se a.a., s. 63 f.

På B2-nivå undersöks om det funnits någon ursäktande omständighet, t.ex. straffrättsvillfarelse.¹⁵

2.3 Närmare om uppsåt och uppsåtstäckning

Uppsåt brukar förklaras som att någon gör något ”med vett och vilja”. Gärningspersonen ska ha förstått vad hen gör och vilka följderna blir av hens handlande.¹⁶ I svensk rätt finns tre former av uppsåt: Avsiktsuppsåt, insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt. Avsiktsuppsåt kan förklaras som att gärningspersonen handlar för att uppnå en brottsbeskrivningsenlig följd, t.ex. att döda någon *för att* denne ska dö. Insiktsuppsåtet kan kortfattat beskrivas som att gärningspersonen haft insikt i sitt handlande och kan bedöma vilka följderna blir av handlandet.¹⁷ Likgiltighetsuppsåtet föreligger om gärningspersonen har varit medveten om en risk som uppstår genom gärningspersonens handlande, t.ex. att någon kan skadas, och gärningspersonen har varit likgiltig inför riskens förverkligande.¹⁸

Gärningspersonen ska ha uppsåt i förhållande till sin gärning. Detta krav preciseras genom täckningsprincipen. Med täckning menas att händelseförloppet på A-nivå ska överensstämma med det av gärningspersonen uppfattade händelseförloppet, d.v.s. händelseförloppet på B1-nivå.¹⁹

Täckningsprincipen kan förklaras med hjälp av ett exempel. Anta att en jägare befinner sig i skogen och skjuter vad hen tror är ett djur men som visar sig vara en människa. Anta att människan inte dör och frågan är huruvida misshandel enligt BrB 3 kap. 5 § har begåtts. Rekvisiten på A1-nivå utgörs då av att någon har (1) tillfogat, (2) annan person, (3) smärta. På A2-nivå krävs att det inte funnits någon (4) rättfärdigande omständighet. Utifrån de faktiska omständigheterna kan vi konstatera att samtliga rekvisit på A-nivån är uppfyllda.

---

¹⁵ Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 64 f.

¹⁶ Se Leijonhufvud & Wennberg 2005, s. 55.

¹⁷ Se a.a., s. 57.

¹⁸ Se NJA 2004 s. 176.

¹⁹ Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 324.

På B1-nivån ska vi, enligt täckningsprincipen, undersöka huruvida gärningspersonen har uppfattat det som att hen har (1) tillfogat, (2) annan person (3) smärta. Eftersom jägaren trodde att hen sköt ett djur, har jägaren varit i villfarelse om att rekvisitet (2) annan person, har förelegat. I hens bild av händelseförloppet är inte samtliga av brottsrekvisiten (1) – (4) uppfyllda. Därmed är inget uppsåtligt brott begånget eftersom det saknas uppsåtstäckning.²⁰

Frågan om uppsåtstäckning och vilka rekvisit som ska täckas kan vara långt mer komplicerad än i detta exempel. Vi kommer återkomma till det när vi undersöker villfarelser som är relevanta för uppsåtstäckningen.

---

²⁰ Se Asp & Ulväng 2009, s. 267 ff.

3 Relevant villfarelse

3.1 Relevant och irrelevant villfarelse

En villfarelse innebär en felaktig tro om ett faktum. Inom straffrätten brukar villfarelse även omfatta okunnighet, eftersom det i regel saknar betydelse om gärningspersonen varit okunnig eller misstagit sig om ett faktum.²¹

Utifrån lagtexten får man genom täckningsprincipen svar på vilka faktum och därigenom vilka villfarelser som är relevanta för uppsåtstäckningen. En villfarelse om ett för brottet irrelevant faktum, t.ex. vem som är statsminister, är därför en irrelevant villfarelse.²²

En villfarelse om själva kriminaliseringen av en gärning är irrelevant (straffrättsvillfarelse). Innan frågan om straffrättsvillfarelse prövas måste det avgöras vilka villfarelser som ska beaktas vid uppsåtstäckningen. Det är endast brottsrekvisiten som behöver vara täckta av uppsåt. Många rekvisit som används i ett straffbud är oproblematiska utifrån uppsåtstäckningen, eftersom de utgör faktiska omständigheter eller effekter. Det blir mer problematiskt när rekvisiten är komplexa.

Vissa rekvisit bygger på värderingar av fakta, s.k. *normativa rekvisit*, exempelvis ”otillbörligt”, ”värdefull”, ”beaktansvärd”. Vad som är en ”otillbörlig förmån” (BrB 10 kap. 5 a §) kan endast avgöras genom en värdering av omständigheter som resulterar i en slutsats i huruvida otillbörlighet föreligger. Bedömningen kan delas in i tre nivåer, där (1) utgör det faktaunderlag som bedömningen grundas på, (2) utgör bedömningsprinciperna, d.v.s. *hur* man avgör vad som är t.ex. otillbörligt, samt (3) en straffrättslig slutsats, t.ex. att en förmån är otillbörlig.²³

Det problematiska utifrån uppsåtstäckningen är frågan om vilka nivåer i bedömningen som gärningspersonens uppsåt ska täcka. Om uppsåtet måste täcka samtliga nivåer, hade en gärningspersons villfarelse om vad som är otillbörligt uteslutit uppsåt. I hans bild av händelseförloppet föreligger inte

---

²¹ Se Borgeke 2009, s. 33.

²² Se Asp, Ulväng & Jareborg 2013, s. 359.

²³ Se Jareborg 2001, s. 349 f.

rekvisitet otillbörlighet. Det hade då varit svårt för åklagaren att styrka gärningspersonens uppsåt.²⁴ Av effektivitetsskäl krävs det därför att gärningspersonens uppsåt endast omfattar nivå (1), d.v.s. de faktiska omständigheter som domstolen grundar sin värdering på. En felaktig straffrättslig slutsats av de faktiska omständigheterna (s.k. subsumtionsvillfarelse) är därför irrelevant för uppsåtstäckningen och beaktas istället som en straffrättsvillfarelse.²⁵

I doktrinen har det anförts att domstolens slutsats inte får komma som en överraskning för gärningspersonen.²⁶ Jag anser att problemet med de normativa rekvisiten är att de till sin natur är obestämda och kan omfatta många saker. Det är också avsikten, att rekvisiten ska vara generella och fånga upp mycket. Om rekvisitets betydelse dras för långt, uppstår dock problem utifrån legalitetsprincipens förbud mot obestämdhet. Har en gärningsperson varit medveten om lagen, inte gjort en helt orimlig bedömning av sitt handlande och därigenom försökt att följa lagen, kan det framstå som orimligt att lasta honom för det. Vi återkommer till frågan om det i sådana fall ändå går att ursäkta gärningspersonen p.g.a. straffrättsvillfarelse.

Ett närliggande problem uppstår när brottsrekvisiten utgörs av speciellt-juridiska begrepp. Det blir än mer problematiskt när begreppen har blivit en del av det vardagliga språket och betydelsen där inte är exakt likadan som inom juridiken, t.ex. ”äganderätt”.

Exempel på juridiska begrepp som används i straffbud är ”narkotika”, ”oriktig uppgift”, ”besittning”, ”äktenskap”. Liksom de normativa rekvisiten, kräver de speciellt-juridiska begreppen att en klassificering sker, som kan delas in i (1) ett faktaunderlag, (2) bedömningsprinciper och (3) en slutsats. Frågan är vilka steg i klassificeringen som måste vara täckta av uppsåt.²⁷

I straffbudet för stöld i BrB 8 kap. 1 §, utgör ”vad annan tillhör” ett brottsrekvisit. Rekvisitet innebär att äganderätten till stöldföremålet måste

---

²⁴ Se Thornstedt 1956, s. 292 f.

²⁵ Se Leijonhufvud & Wennberg 2005, s. 67 f.

²⁶ Se Jareborg 2001, s. 351; Thornstedt 1956 s. 292 f.

²⁷ Se Jareborg 2001, s. 352.

tillhöra någon annan än gärningspersonen. En gärningsperson som gjort en felaktig juridisk klassificering av äganderätten, har inte insett att hans agerande utgjort stöld. Om samma princip användes här som för de normativa rekvisiten, hade det inneburit att uppsåtet endast behöver täcka det faktaunderlag som ligger till grund för den juridiska klassificeringen. En gärningspersons villfarelse om själva kvalificeringen av äganderätt vore därigenom en irrelevant villfarelse och beaktats som en straffrättsvillfarelse. En sådan ordning hade inneburit effektivitet i rättstillämpningen. Utifrån konformitetsprincipen hade gärningspersonen p.g.a. villfarelsen ansetts ha saknat tillfälle att rätta sig efter lagen och det framstår därför som orimligt att klandra hen för det.²⁸

Frågan om uppsåtet ska täcka hela kvalificeringen eller endast faktaunderlaget vid speciellt-juridiska begrepp har inget generellt svar. Leijonhuvud och Wennberg anser att det i praxis har utvecklats en huvudregel om att endast faktaunderlaget för den juridiska klassificeringen behöver omfattas av gärningspersonens uppsåt.²⁹ Det finns dock många undantag och skiljelinjen mellan relevant och irrelevant villfarelse vid speciellt-juridiska begrepp är ofta subtil. Frågan avgörs utifrån vad som är motiverat med hänsyn dels till konformitetsprincipen och dels till effektivitetsskäl.³⁰ I följande avsnitt kommer det kort att redogöras för hur gränsdragningen har skett i praxis vid rekvisit som utgjort speciellt-juridiska begrepp.

3.1 Den subtila skiljelinjen

Vid narkotikabrott är begreppet ”narkotika” centralt. Begreppet används såväl juridiskt som vardagligt. Gärningspersonen måste åtminstone haft ett likgiltighetsuppsåt till att ämnena hen hanterat utgjort narkotika. För uppsåtstäckning krävs det inte att gärningspersonen rättsligt har klassificerat

---

²⁸ Se Wennberg 1992, s. 114 f.

²⁹ Se Leijonhuvud, & Wennberg 2005, s. 69.

³⁰ Se Jareborg 2001, s. 353.

ett ämne som narkotika. Det räcker att hen är medveten om vilket preparat det rör sig om. Vid narkotikabrott väger således effektivitetsskäl tyngst.³¹

I NJA 1956 s. 533, klargjordes att endast faktaunderlaget för den juridiska kvalificeringen av ”besittning” behöver täckas av uppsåt. En man hade på ett pantlånekontor tagit en kamera som låg på disken i tron att en kund glömt kvar den. Mannen hade tänkt lämna in kameran hos polisen. Ägaren till kameran befann sig i rummet intill och kameran fanns därför i hans besittning. HD fastslog att gärningspersonen hade ett korrekt faktaunderlag för att dra slutsatsen att kameran fanns i någons besittning. Hans villfarelse om hur kvalificeringen av ”besittning” sker var irrelevant och innebar att han var i straffrättsvillfarelse.

Vid stöld måste uppsåtet täcka den juridiska kvalificeringen av ”äganderätt”. Detta klargjordes i rättsfallet NJA 1907 s. 471, där gärningspersonen hade plockat äpplen från grenar av grannens äppelträd som sträckte sig över till gärningspersonens tomt. Mannen var i villfarelsen om att äganderätten till äpplena tillföll honom. Villfarelsen innebar att uppsåt för snatteri var uteslutet.

Detta krav på uppsåttäckning av ”äganderätt” drogs långt i NJA 1991 s. 117. En kvinna var i villfarelse om att äganderätten till en skylt tillföll henne, trots att hon var medveten om att äganderätsfrågan avgjorts genom en lagakraftvunnen tvistemålsdom. Kvinnan ansåg att domen var felaktig och HD ansåg därför att kvinnan varit i villfarelse om rättsverkningar av tvistemålsdomen vilket lett till villfarelse om äganderätten. Hennes uppsåt täckte därför inte rekvisiten för stöld.

Domen har kritiserats i doktrinen.³² Jag uppfattar det som att HD har stirrat sig blinda på principen som kommer till uttryck i NJA 1907 s. 471. Måste tillämpning vara så stelbent, att så gott som varje villfarelse av äganderätten godtas? Kvinnans missuppfattning om tvistemålsdomens rättsverkningar framstår som tillräckligt djup och ogrundad, att effektivitetsskäl i rättstillämpningen talar för att villfarelsen var irrelevant.

---

³¹ Se a.st.

³² Se Wennberg 1992, s.112 ff.; Jareborg 2001, s. 352.

I NJA 1985 s. 281 I och II gjorde HD en mycket sträng gränsdragning. I båda fallen hade gärningspersonerna underlåtit att deklarerat en tullpliktig vara. Detta utgjorde brott mot den äldre varusmuggningslagen (1960:418) 1 § 1 st. HD ansåg att lagtextens formulering gjort att uppsåtet inte behövde täcka faktumet att de aktuella varorna var tull- eller avgiftspliktiga. Om brottet istället skett genom lämnande av oriktig uppgift, enligt lagens 1 § 2 st., hade uppsåtet behövt täcka att varan var tull- eller avgiftspliktig. Gränsdragningen varierade således beroende på om brottet skett genom underlåtelse eller genom lämnande av oriktig uppgift. I båda rättsfallen dömdes gärningspersonerna för uppsåtligt brott mot lagens 1 § 1 st.

HD:s resonemang i NJA 1985 s. 281 I och II belyser hur subtil gränsen mellan relevant och irrelevant villfarelse kan vara. Gränsdragningen framstår nästan som godtycklig, särskilt i jämförelse med den väldigt generösa gränsdragningen som gjordes i NJA 1991 s. 117.³³ I den nu gällande lagen om straff för smuggling (2000:1225) görs vid gränsdragningen inte någon åtskillnad utifrån om brottet skett genom lämnande av oriktig uppgift eller genom underlåtenhet. Prejudikatet i NJA 1985 s. 281 I och II är inte längre bindande.³⁴

Gränsdragningen är alltså komplex, subtil och avgörs från brottstyp till brottstyp. Gränsdragningen kan exemplifieras betydligt mer än vad den gjorts här. Borgeke anser att domstolarna ofta fattar sig kort när villfarelsefrågor behandlas och att de ibland uttrycker sig på ett sätt som antyder att de själva inte har klart för sig hur frågan ska behandlas.³⁵ Det finns exempel på när rättstillämparen har sammanblandat uppsåtsbedömningen och bedömningen om straffrättsvillfarelse.³⁶

Om en villfarelse inte beaktas som relevant vid uppsåtsbedömningen, återstår endast straffrättsvillfarelse som möjlighet till ansvarsfrihet. Hur den bedömningen sker kommer undersökas närmare i nästa avsnitt.

---

³³ Jfr. Wennberg 1992, s. 116.

³⁴ Se Prop. 1999/2000:124, s. 80 ff.

³⁵ Se Borgeke 2009, s. 32.

³⁶ Se NJA 1984 s. 780; NJA 2003 s. 268; RH 1997:50.

4 Straffrättsvillfarelse

4.1 Gällande rätt

En straffrättsvillfarelse definieras som en villfarelse som är irrelevant för uppsåtstäckningen. Denna huvudregel motiveras av effektivitetsskäl. Dock har den inte kunnat upprätthållas undantagslöst. I vissa fall är det motiverat att ursäkta gärningspersonen p.g.a. straffrättsvillfarelse.³⁷

Frågan om ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse var länge överlämnad åt rättspraxis.³⁸ 1994 antogs en bestämmelse om straffrättsvillfarelse i BrB 24 kap. 9 §, med följande lydelse:

”En gärning som någon begår i villfarelse rörande dess tillåtlighet (straffrättsvillfarelse) skall inte medföra ansvar för honom om villfarelsen på grund av att fel förekommit vid kungörandet av den straffrättsliga bestämmelsen eller av annan orsak var uppenbart ursäktlig.”

Lagstiftaren avsåg att kodifiera och knyta an till den rättsutveckling som skett på området inom rättspraxis och doktrin. Samtidigt ansåg lagstiftaren att ansvarsfrihet meddelades väl sällan och betonade att tillämpningsområdet för straffrättsvillfarelse försiktigt hade vidgats.³⁹

Till grund för bestämmelsen låg den s.k. skuldteorin. Enligt teorin ska frågan om straffrättsvillfarelse lösas genom att ett särskilt oaktsamhetsrekvisit uppställs som brottsförutsättning (på B2-sidan av brottsbegreppet). Rekvisitet innebär att gärningspersonen ska ha haft möjlighet att inse rättsstridigheten i sin gärning. För straffansvar krävs att villfarelsen eller okunnigheten om rättsstridigheten beror på oaktsamhet.⁴⁰

---

³⁷ Se prop. 1993/94:139, s. 53.

³⁸ Se SOU 1923:9, s. 122 f.; SOU 1988:7, s. 164.

³⁹ Se a.prop., s. 50.

⁴⁰ Se SOU 1988:7, s. 167 f., s. 184.

Bakgrunden till denna lösning var att bedömningarna inom rättspraxis hade kritiserats för att vara skönsmässiga och inkonsekventa.⁴¹

I propositionen betonas att okunnighet om lagen inte utesluter ansvar som huvudregel. Aktsamhetskravet är därför mycket högt ställt, vilket uttrycks i lagtexten med att straffrättsvillfarelsen ska ha varit uppenbart ursäktlig.⁴²

I rättspraxis hade ansvarsfrihet tidigare meddelats i fyra relativt välavgränsade kategorier av straffrättsvillfarelse.⁴³ Dessa kategorier låg till grund för fyra stycken typfall som enligt lagstiftaren ska medföra ansvarsfrihet.

Det första typfallet rör fall då straffrättsvillfarelsen beror på att felaktigheter förekommit vid publicering av straffbestämmelsen. Felet ska ha varit väsentligt och det krävs ett orsakssamband mellan villfarelsen och felaktigheten.⁴⁴

Det andra typfallet utgörs av fall då korrekt publicering har skett men det ändå har varit omöjligt för gärningspersonen att få kännedom om en straffbestämmelse. Utgångspunkten är att en straffbestämmelse som är korrekt publicerad är allmänt känd. Aktsamhetskravet är därför mycket högt ställt och ansvarsfrihet ska endast inträda i mycket udda fall.⁴⁵

Det tredje typfallet består av fall då gärningspersonen försatts i straffrättsvillfarelse genom felaktiga besked från en myndighet. Inom rättspraxis har det varit den vanligaste grunden till ansvarsfrihet.⁴⁶ Det krävs att den enskilde har vänt sig till rätt myndighet, lämnat ett korrekt och fullständigt underlag för beskedet och att det funnits ett särskilt skäl till att vända sig till myndigheten. Myndigheten ska ha haft möjlighet och behörighet att lämna ett auktoritativt besked.⁴⁷

Ett närliggande fall är då villfarelsen beror på felaktiga besked från en privat sakkunnig eller en enskild person med auktoritativ ställning. Även då kan ansvarsfrihet, med stor restriktivitet, meddelas. Det ska ha rört sig om

---

⁴¹ Se Thornstedt 1976, s. 560 f.

⁴² Se a.prop., s. 56 f.

⁴³ Se Thornstedt 1976, s. 558 ff.

⁴⁴ Se a.prop., s. 57 f.

⁴⁵ Se a.prop., s. 58.

⁴⁶ Se SOU 1988:7, s. 186 f.

⁴⁷ Se a.prop., s. 59 f.

ett lindrigare brott. Rådgivaren ska ha haft specialkunskaper och varit seriös och svaret som getts ska ha framstått som väl övervägt och rimligt.⁴⁸

Det fjärde typfallet utgörs av fall då det rör sig om ett otydligt straffbud. Med otydlighet menas språklig oklarhet. En prövning av denna grund förutsätter att straffbudet kan tillämpas utifrån legalitetsprincipen i BrB 1 kap. 1 §. Utrymmet för ansvarsfrihet har därför ansetts vara mycket smalt. Förutom lagtexten måste även rättspraxis och förarbeten beaktas när det utreds huruvida ett straffbud är otydligt.⁴⁹

Man kan ifrågasätta om inte ansvarsfrihet på grund av otydligt straffbud borde meddelas oftare.⁵⁰ I NJA 1999 s. 485 var huvudfrågan huruvida ett ämne kunde klassificeras som narkotika. Majoriteten fann att så var fallet och att narkotikabrott förelåg. En minoritet ansåg att ämnet inte kunde klassificeras som narkotika och ville frikänna gärningspersonerna. Majoriteten ansåg att gärningspersonernas villfarelse om klassificering utgjorde en ursäktlig straffrättsvillfarelse, trots att två justitieråd befann sig i samma ursäktliga villfarelse.

4.2 Ursäktligheten

I propositionen är vägledningen begränsad om hur man, på ett allmänt plan, ska avgöra om en villfarelse är uppenbart ursäktlig. Fokus ligger istället på de fyra typfallen. Detta kan tolkas på olika sätt. Har lagstiftaren menat att ansvarsfrihet endast ska inträda i fall som ligger nära de fyra typfallen? Eller ska man tolka lagtexten som innefattande alla situationer då straffrättsvillfarelsen av någon orsak varit uppenbart ursäktlig? Frågan ställdes på sin spets i NJA 2012 s. 564, som vi strax kommer titta närmare på. Om man utgår från att det är ursäktligheten som är avgörande, uppstår frågan hur ursäktligheten ska bedömas.

Asp anser att frågan handlar om att på en flytande skala av ursäktlighet, dra (snarare än att finna) en gräns för när en straffrättsvillfarelse är uppenbart ursäktlig. I gränsdragningen kommer det alltid finnas ett utrymme för

---

⁴⁸ Se a.prop., s. 59 f.

⁴⁹ Se a.prop., s. 58 f.

⁵⁰ Jfr. Borgeke 2009, s. 43.

bedömningar. Ursäktlighetsbedömningen liknar mycket den bedömning som görs om personlig oaktsamhet på B1-nivå, även om tröskeln för ousäktlighet är betydligt lägre än vid en bedömning om oaktsamhet.⁵¹

Vid en oaktsamhetsbedömning är frågan om gärningspersonen åtminstone *bort förstått* någonting, t.ex. att den som hen puttade skulle skadas (3 kap. 8 § BrB). Vid en ousäktlighetsbedömning är då frågan om gärningspersonen, vid en låg tröskel av ousäktlighet, åtminstone *bort förstått* att gärningen var straffbar. I båda fallen blir det en fråga om att undersöka (1) vad gärningspersonen kunde ha gjort för att komma till den relevanta insikten och (2) huruvida gärningspersonen borde ha gjort det.⁵²

Jag anser att konformitetsprincipen sätts i fokus genom en sådan bedömning. Frågan är huruvida gärningspersonen haft förmåga och tillfälle att följa lagen. Samtidigt upprätthålls effektiviteten, genom att tröskeln till ousäktlighet är mycket låg. Faktum är att tröskeln är så pass låg att man kan ifrågasätta hur stort genomslag konformitetsprincipen egentligen får.

Frågan om ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse uppfattar jag som en konflikt mellan konformitetsprincipen och effektivitet. Effektiviteten anses väga tyngst men frågan är om inte lagstiftaren gått väl långt i strävan efter effektivitet. Om ansvarsfrihet meddelas även i fall då straffrättsvillfarelsen endast varit ursäktlig, hade verkligen effektiviteten gått förlorad då?⁵³

---

⁵¹ Se Asp 2012.

⁵² Se Asp 2012.

⁵³ Se Thornstedt 1976, s. 566; Asp, Ulväng & Jareborg s. 382.

5 Rättsfall

5.1 NJA 2012 s. 564

Som antytts ovan, kom det här fallet att handla om hur ”annan orsak” i BrB 24 kap. 9 § skulle tolkas. Fallet rörde en vid gärningstillfällena sjuttonårig pojke som stod åtalad för våldtäkt mot barn. Sjuttonåringen hade vid ett flertal tillfällen genomfört samlag med en flicka, som var runt 12 år gammal. Domstolarna utgick från att samlagen skett frivilligt. Enligt den rättspsykiatriska undersökningen hade sjuttonåringen en allvarlig psykisk störning, i form av autismsyndrom i kombination med lindrig utvecklingsstörning. Han hade vid gärningstillfällena uppvisat en betydande omognad, en ojämn utvecklingsprofil och fungerat på en ålder motsvarande tio till tolv års ålder. Det hade framgått att sjuttonåringen hade svårigheter att förstå innebörden av den straffrättsliga processen. Det hade också framgått att sjuttonåringen inte vetat om att det var brottsligt att ha samlag med barn under 15 år.

HD konstaterade att sjuttonåringen uppsåtligen hade begått de otillåtna gärningarna. Det konstaterades även att sjuttonåringen befunnit sig i straffrättsvillfarelse och frågan var om den var uppenbart ursäktlig.

HD-majoriteten ansåg att BrB 24 kap. 9 § hänvisning till felaktigheter vid publiceringen av lagar, gjort att bestämmelsen fått en utformning som nära anslöt till typfallen i förarbetena. Det är främst i de fallen bestämmelsen ska tillämpas. ”Annan orsak” ska därför tolkas som i första hand syftande till situationer som ligger nära typfallen och i andra hand till enskilda fall som är mycket särpräglade.

HD-majoriteten konstaterade att sjuttonåringens psykiska tillstånd var allvarligt. Det kunde dock inte sägas utgöra ett så särpräglat individuellt fall som motiverade ansvarsfrihet p.g.a. straffrättsvillfarelse.

Två justitieråd var skiljaktiga och ville ursäkta sjuttonåringen p.g.a. straffrättsvillfarelse. De menade att skrivelsen ”annan orsak” innebär att BrB 24 kap. 9 § inte är avsedd att inskränkas till fall som liknar typfallen i

förarbetena. Bestämmelsen syftar mer allmänt på situationer då straffrättsligt ansvar framstår som orimligt p.g.a. straffrättsvillfarelse. Till stöd för detta åberopades även konformitetsprincipen.

Minoriteten konstaterade att utredningen visat att sjuttonåringen p.g.a. en allvarlig psykisk störning saknat förmåga att inse gärningarnas straffrättsliga innebörd. Han hade haft svårt att förstå vad han anklagats för, innebörden och konsekvenserna av gärningarna och hade fungerat på en låg mental ålder. Därför, ansåg minoriteten, vore det orimligt att lasta sjuttonåringen för att han saknat kännedom om att hans handlande var straffbelagt.

Majoritetens resonemang har ifrågasatts i doktrinen. I en kommentar till rättsfallet, ansluter sig Petter Asp till minoritetens tolkning av 24 kap. 9 § BrB. Han pekar på att endast ett av typfallen nämns i lagtexten och att lagtexten därför inte har konstruerats som endast syftandes till typfallen. Den centrala frågan är inte huruvida orsaken till straffrättsvillfarelse förutsetts av lagstiftaren, utan huruvida den varit tillräckligt ursäktlig.⁵⁴

5.2 HovR för Västra Sverige B 3518-13 (Låsbyte-fallet)

Här illustreras hur subtil gränsen mellan relevant och irrelevant villfarelse är. Fallet rörde ett f.d. sambopar som samägde en fastighet. Kvinnan hade flyttat ut sina tillhörigheter från bostadshuset men bodde fortfarande på fastigheten i en villavagn. Hon bedrev även näringsverksamhet på fastigheten. Mannen åtalades för egenmäktigt förfarande, efter att han bytt lås på bostadshuset och därigenom rubbat kvinnans besittning av fastigheten. Mannen, som var jurist, trodde att kvinnan hade övergett sin besittning av fastigheten. Låsbytet hade skett för att neka kvinnan tillträde till bostadshuset och hade rekommenderats av mannens juridiska ombud.

Tingsrätten konstaterade att kvinnan inte hade övergivit sin besittning till fastigheten och att mannen hade insett att hans handlande innebar att kvinnan nekades tillträde till bostadshuset. Han hade därför gjort sig skyldig

---

⁵⁴ Se Asp (2012)

till egenmäktigt förfarande. Tingsrätten avfärdade mannens invändning om att han varit i straffrättsvillfarelse.

Hovrätten ansåg att mannen varit i villfarelse om att han genom sitt agerande rubbade kvinnans besittning av fastigheten. Hovrätten hänvisade till doktrin och konstaterade kort att gränsen mellan relevant och irrelevant villfarelse måste bedömas från fall till fall. I detta fall ansåg hovrätten att villfarelsen var relevant för uppsåtsbedömningen och utifrån omständigheterna i fallet hade åklagaren inte lyckats styrka uppsåtet. Därför frikändes mannen.

För att klargöra: Det som var bevisat var att mannen hade följt rådet att byta lås på bostadshuset för att kvinnan inte skulle få tillträde till bostadshuset. De omständigheterna utgör faktaunderlaget för att bedöma huruvida mannen rubbat kvinnans besittning och måste alltid vara täckt av uppsåt. Den juridiska kvalificeringen av detta faktaunderlag är att en besittningsrubbning skett. Mannen var i villfarelse om denna kvalificering. Hovrätten verkar därför anse att mannens uppsåt även måste omfatta den juridiska kvalificeringen. Villfarelsen innebar därför att uppsåt var uteslutet.

5.3 RH 2002:36 (Journal-fallet)

I fallet hade en sjuksköterska tagit del av en patients elektroniska journal trots att hon inte deltog i patientens omvårdnad. Det innebar att förutsättningarna för brott på A-nivå var uppfyllda, enligt den äldre datalagen (1973:289) 21 § 1 st. Kvinnan hade varit i villfarelse om att hon, i enlighet med lagtexten, ”olovligen” tagit del av journalen. Kvinnan trodde att det i utbildningssyfte var acceptabelt att ta del av journaler till patienter trots att man inte deltog i patientens omvårdnad. Denna felaktiga uppfattning var vanligt förekommande bland personalen på sjukhuset.

Tingsrätten ansåg att uppsåtet endast behövde täcka faktaunderlaget som den juridiska kvalificeringen av ”olovligen” grundade sig på. Tingsrätten motiverade sin slutsats med att datalagen hade en karaktär som skyddslag. Därför fanns skäl att låta lagen vara effektiv vid gränsdragningen mellan

relevant och irrelevant villfarelse. Sjuksköterskans villfarelse ansågs därför vara irrelevant (straffrättsvillfarelse) och brott ansågs begånget.

Med bakgrund i att sjuksköterskan var långt ifrån ensam om sin villfarelse på sjukhuset, ansåg tingsrätten att straffrättsvillfarelsen var delvis ursäktlig. Dock hade sjuksköterskan fått utbildning i regleringen av patientjournaler. Hon hade inte fått ett auktoritativt besked om att denna reglering upphört att gälla. Tingsrätten ansåg därför att straffrättsvillfarelsen inte medförde ansvarsfrihet.

Hovrätten anslöt sig till tingsrättens gränsdragning men gjorde en annan ursäktlighetsbedömning. Hovrätten ansåg att det regelmässigt var vid lindrigare brottslighet som ansvarsfrihet p.g.a. straffrättsvillfarelse kunde meddelas. Det aktuella brottet var enligt hovrätten av lindrigare karaktär. Hovrätten beaktade att sjuksköterskans villfarelse var vanligt förekommande på sjukhuset och att hon hade en underordnad ställning på arbetsplatsen. Utifrån det ansåg hovrätten att sjuksköterskans straffrättsvillfarelse var tillräckligt ursäktlig för att motivera ansvarsfrihet. Således frikändes sjuksköterskan av hovrätten. En ledamot var skiljaktig och ville fastställa tingsrättens dom.

6 Analys

6.1 Gränsdragningen

Syftet med uppsatsen har varit att utifrån tre rättsfall, kritiskt granska hur straffrättsvillfarelser behandlas inom straffrätten. För att möjliggöra en närmare analys av rättsfallen, har jag granskat lagtext, doktrin, rättspraxis och förarbeten och försökt att klarlägga rättsläget.

Det ena delsyftet har varit att klarlägga när en villfarelse bedöms som relevant för uppsåtsbedömning och när den bedöms som en straffrättsvillfarelse. Detta är en fråga som avgörs utifrån ett straffbuds brottsrekvisit och genom en tillämpning av täckningsprincipen. Vid rekvisit som är speciellt-juridiska begrepp, blir tillämpningen av täckningsprincipen komplex. Det beror på att klassificeringen av ett speciellt-juridiskt begrepp består av flera nivåer: (1) ett faktaunderlag, (2) bedömningsprinciper och (3) en slutsats. Knäckfrågan är vilka nivåer av klassificeringen som ska vara täckta av uppsåt. Den frågan har inget generellt svar utan måste avgöras från brottstyp till brottstyp.

Gränsdragningsproblematiken kan beskrivas som en intressekonflikt mellan konformitetsprincipen och effektivitet. Utifrån dessa storheter, behöver man i gränsdragningen motivera varför uppsåtet vid t.ex. ”besittning” ska omfatta såväl faktaunderlaget som den juridiska bedömningen av faktaunderlaget.

I undersökningen har jag funnit antydningar till att gränsdragningsproblemet blir särskilt svårt när speciellt-juridiska termer också används vardagligt. Jag anser att legalitetsprincipens obestämdhetsförbud orsakar svårigheter i de fallen. Om både vardagsspråket och juridiken använder samma ord men i olika betydelser kan lagtexten framstå som oklar. Gärningspersonen kan då missta sig p.g.a. att en term inte har samma betydelse inom rättslivet, som den har inom hens liv. När lagtexten använder sådana termer, kan det vid uppsåtstäckningen vara motiverat att beakta en villfarelse om klassificering av termen och låta

straffbudets effektivitet stå tillbaka. Så har också skett vid bl.a. rekvisitet ”äganderätt”.

Det finns ingen generell regel om att uppsåtet ska omfatta klassificeringen vid speciellt-juridiska begrepp som används i vardagslivet. Vid narkotikabrott har effektivitetsskäl inneburit att en gärningspersons felaktiga klassificering av ett ämne som ”narkotika”, inte är relevant för uppsåtstäckningen. Detta trots att ”narkotika” är ett begrepp som används vardagligt och har varierande definitioner.

Vid speciellt-juridiska begrepp som inte används i vardagslivet, uppstår inte samma svårigheter. Vad som t.ex. utgör ”besittning” är antagligen inte en vanlig fråga hos gemene man. Därför utgör legalitetsprincipens obestämdhetsförbud inte ett lika stort problem när lagtexten använder sådana termer. Därmed är det enklare att motivera en för gärningspersonen strängare gränsdragning mellan relevant och irrelevant villfarelse och tillåta det aktuella straffbudet viss effektivitet.

En del regleringar, särskilt inom specialstraffrätten, är invecklade och komplicerade. Utifrån konformitetsprincipen framstår det som orimligt att lasta en person som försökt att förstå en bakomliggande reglering, men ändå inte kände till att hen t.ex. lämnade en ”oriktig uppgift” vid en tulldeklaration. Även i dessa fall kan det därför vara motiverat att beteckna villfarelsen som relevant.

På grund av gränsdragningens komplexitet är ledordet flexibilitet. Problemet med flexibilitet är att det öppnar upp för en inkonsekvent rättspraxis. En inkonsekvent rättspraxis innebär en rättsosäkerhet för enskilda, där man riskerar att bli bedömd annorlunda beroende på vem som är domare. Därför har lagstiftaren och HD en viktig roll i att belysa hur gränsdragning mellan relevant och irrelevant villfarelse ska göras i olika situationer. I vissa fall har det dock funnits antydningar till att även HD har varit i villfarelse i villfarelsefrågor och sammanblandat relevant och irrelevant villfarelse.

I Låsbytte-fallet verkar hovrätten ha kommit till slutsatsen att inte bara faktaunderlaget, utan även den juridiska kvalificeringen av ”besittning” måste vara täckt av gärningspersonens uppsåt. Denna slutsats går, som

undersökningen visat, emot det som uttrycks i NJA 1956 s. 533 angående rekvisitet ”besittning”. Enligt det prejudikatet behöver endast faktaunderlaget och inte kvalificeringen vara täckt av uppsåt. Ingen hänvisning skedde till HD:s avgörande i Låsby-fallet. Hovrätten motiverade inte närmare varför en, för gärningspersonen, generös gränsdragning gjordes. Med tanke på att det dels fanns ett prejudikat och dels att mannen själv var jurist, anser jag att en sträng gränsdragning hade varit rimlig. Hovrätten borde, utifrån de motstående intressena, ha motiverat varför det för uppsåt krävdes att mannen kommit till den juridiskt korrekta slutsatsen att ”besittning” förelegat och rubbats. Mannens villfarelse borde ha beaktats som en straffrättsvillfarelse. Frågan hade då varit om den felaktiga rådgivningen gjort att straffrättsvillfarelsen var uppenbart ursäktlig. Hovrättens gränsdragning framstår som godtycklig och i jämförelse med NJA 1956 s. 533 visar det på en inkonsekvent rättstillämpning vid gränsdragningen mellan relevant och irrelevant villfarelse.

I Journal-fallet uppmärksammar domstolen tydligt gränsdragningen mellan relevant och irrelevant villfarelse. Domstolen motiverar varför klassificeringen av ”olovligen” inte ska omfattas av uppsåtet i det aktuella fallet, med att den aktuella lagen ska skydda den personliga integriteten hos enskilda och därför behöver vara effektiv. Man kan också tänka sig att eftersom sjuksköterskan var en professionell aktör, hade effektivitetsskäl talat för att ställa höga krav vad gäller kännedom om, för yrket, relevanta regleringar.

6.2 Ursäktligheten

I NJA 2012 s. 564 var gränsdragningen aldrig ett problem, utan frågan rörde hur långt kravet på ursäktlighet sträcker sig för att ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse ska föreligga. Det för oss in på uppsatsens andra delsyfte, nämligen vad som måste föreligga för att en straffrättsvillfarelse ska medföra ansvarsfrihet. Undersökningen har i denna del visat att BrB 24 kap. 9 § ska tillämpas väldigt restriktivt och att det endast är i fall som når

upp i tillräckligt hög grad av ursäktlighet som ansvarsfrihet kan inträda. Anledningen till denna starka huvudregel är att rättstillämpningens effektivitet har ansetts kräva att gärningspersonens kännedom om lagen inte ska behöva bevisas i varje enskilt fall. Samtidigt har man ansett att det i vissa fall ska kunna meddelas ansvarsfrihet om straffrättsvillfarelsen har varit tillräckligt ursäktlig. Detta kan ses som ett försiktigt inflöde av konformitetsprincipen. Det är alltså samma intressekonflikt vid frågan om ursäktlig straffrättsvillfarelse som vid gränsdragningsfrågan.

Kraven på ursäktlighet ställs mycket högt. Villfarelser i rättsfrågor som även skiljaktiga justitieråd befunnit sig i, har ansetts ursäktliga för gärningspersonen. Man kan därför utifrån konformitetsprincipen ifrågasätta om inte lagstiftaren har gått för långt i kravet på uppenbart ursäktlig straffrättsvillfarelse. Jag tror inte att effektiviteten inom rättstillämpningen hade blivit alltför låg om även ursäktlig straffrättsvillfarelse hade medfört ansvarsfrihet. Jag anser att konformitetsprincipen borde beaktas i högre utsträckning vid straffrättsvillfarelse. Det är även tveksamt vad rättsordningen vinner på att ålägga personer straffansvar i situationer av delvis ursäktlig straffrättsvillfarelse. Kanske är det möjligt att rättsordningen uppfattas som orättfärdig och att allmänhetens förtroende för rättsordningen skadas?

I NJA 2012 s. 564 gav HD besked om att BrB 24 kap. 9 § ska medföra ansvarsfrihet i fall som ligger nära de fyra typfall som omnämns i propositionen och i fall som är mycket särpräglade. Jag ställer mig kritisk till denna tolkning. Det kan förvisso vara sant att typfallen fångar upp de flesta fall av ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse. Det kan dock ifrågasättas om den centrala frågan ska vara huruvida orsaken till straffrättsvillfarelsen har förutsetts i förarbetena. Om lagstiftarens intention hade varit att inskränka straffrättsvillfarelsens tillämpning till fyra typfall, borde inte BrB 24 kap. 9 § då ha formulerats utifrån de typfallen? Lagtexten är formulerad med en hänvisning till straffrättsvillfarelser orsakade av fel vid publiceringen, vilket borde ses i ljuset av att lagstiftningen var en kodifiering av rättspraxis. Genom hänvisningen signalerade lagstiftaren att bestämmelsen knöt an till den rättsutveckling som skett på området,

samtidigt som tillämpningsområdet försiktigt vidgades. Sett ur ett rättsutvecklingsperspektiv har frågan om ansvarsbefriande straffrättsvillfarelse varit överlämnad till rättspraxis och i viss mån till doktrin. Jag anser det märkligt att lagstiftarens redogörelse för fall då ansvarsfrihet ska inträda, ges en avgörande betydelse i HD:s tolkning av bestämmelsen.

Jag delar Asps och HD:s minoritets uppfattning att bedömningen borde kretsa kring ursäktligheten i straffrättsvillfarelsen. Orsaken till att sjuuttonåringen befann sig i straffrättsvillfarelse var hans allvarliga psykiska störning. Rimligen borde bedömningen, med utgångspunkt i konformitetsprincipen, kretsa kring vad sjuuttonåringen kunde ha gjort och vad han borde ha gjort för att komma till insikt om kriminaliseringen. Med tanke på hans låga mentala ålder och hans oförmåga att förstå den straffrättsprocess som pågick, verkar det svårt att peka på vad sjuuttonåringen borde ha gjort för att komma till insikt. Utifrån konformitetsprincipen borde slutsatsen då vara att han inte ska åläggas straffansvar.

I Journal-fallet ansåg hovrätten att sjuksköterskans straffrättsvillfarelse var uppenbart ursäktlig. Tre saker verkar ha legat till grund för slutsatsen: Att villfarelsen var vanlig på arbetsplatsen, att sjuksköterskan hade en underordnad ställning och att brottet var av lindrigare karaktär. Sjuksköterskans underordnade ställning verkar ha inneburit att det var förståeligt att hon inte hade ifrågasatt den felaktiga uppfattning som fanns på arbetsplatsen. Att brottet var av lindrigare karaktär borde innebära att effektivitetsskäl inte väger lika tungt och därmed kan kraven på ursäktlighet sättas lägre. Kanske beaktades brottslighetens allvarlighet i NJA 2012 s. 564 också, fast i motsatt riktning.

Journal-fallet avgjordes 10 år före NJA 2012 s. 564 och frågan är om det hade fått samma utgång idag. Med tanke på att sjuksköterskans straffrättsvillfarelse inte faller inom något av propositionens typfall, borde det krävas att hennes fall varit mycket särpräglat. Med tanke på att den sjuuttonårige pojken fall inte ansågs vara tillräckligt särpräglat, har jag svårt att se hur sjuksköterskans villfarelse skulle anses vara det. I egenskap av professionell aktör borde det kunna ställas högre krav på sjuksköterskans

kunskap om yrkesrelevant reglering, än de krav som ställdes på sjuuttonåringen. Genom HD:s avgörande verkar utrymmet för att meddela ansvarsfrihet p.g.a. straffrättsvillfarelse ha inskränkts, trots lagstiftarens intentioner om en försiktig utvidgning.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 1993/94:139   Ändringar i brottsbalken m.m.
(ansvarsfrihetsgrunder m.m.).
- Prop. 1999/2000:124   En ny smugglingslag m.m.
- SOU 1923:9   Förslag till strafflag, allmänna delen, samt
förslag till lag angående villkorlig frigivning
jänte motiv, angivna av Strafflagskommissionen.
- SOU 1988:7   Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och
om allmänna grunder för ansvarsfrihet.
Slutbetänkande av Fängelsestraffkommittén.

Litteratur

Asp, Petter, Ulväng, Magnus och Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder. Svensk straffrätt I*, 2 uppl., Iustus Förlag, Uppsala, 2013, (cit. Asp, Ulväng & Jareborg 2013).

Asp, Petter och Ulväng, Magnus, "Täckningsprincipens ABC", Juridisk Publikation, 2/2009, s. 265–273, (cit. Asp & Ulväng 2009).

Borgeke, Martin, "Straffrättslig villfarelse. En mystisk del av straffrätten?", i Borgeke, Martin (red.), *Blandade uppsatser – En vänbok till Lars-Göran Engström*, Jure Förlag, Stockholm 2009, s. 31–52, (cit. Borgeke 2009).

Mari Heidenborg, "Vad bör straffas?", SvJT 2013 s. 301–313, (cit. Heidenborg 2013).

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus förlag, Uppsala, 2001, (cit. Jareborg 2001).

Leijonhufvud, Madeleine och Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, 7 uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm, 2005, (cit. Leijonhufvud & Wennberg 2005).

Strömberg, Tore, *Problemet rättsvillfarelse i straffrätten*, Studentlitteratur, Lund, 1992, (cit. Strömberg 1992).

Thornstedt, Hans, *Om rättsvillfarelse. En straffrättslig undersökning*, P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1956, (cit. Thornstedt 1956).

Thornstedt, Hans, ”Rättsvillfarelse i straffrätten – Ett fall av rättsutveckling utan stöd av lag”, i *Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman, Folke Schmidt*, P.A. Nordstedt & Söners Förlag, 1976, s. 553–575, (cit. Thornstedt 1976).

Wennberg, Suzanne, ”Villfarelse eller ej – om subjektiv täckning av juridiska begrepp i brottsbeskrivningar”, JT, 1991/92, s. 112–116, (cit. Wennberg 1992).

Elektroniska källor

Asp, Petter, ”Våldtäkt mot barn och psykisk störning: Rättsfallsanalys”, Karnov Nyheter, 2012-12-18, < <http://www.karnovgroup.se>>, besökt 2016-05-21, (cit. Asp 2012).

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1907 s. 117

NJA 1956 s. 533

NJA 1984 s. 780

NJA 1985 s. 281 I och II

NJA 1991 s. 117

NJA 1999 s. 485

NJA 2003 s. 268

NJA 2004 s. 176

NJA 2012 s. 564

Rättsfall från hovrätterna

RH 1997:50

RH 2002:36

Hovrätten för Västra Sverige, dom den 10 oktober 2013 i mål nr B 3518-13